

Glava IV

NAPORI 5. UDARNE DIVIZIJE ZA SADEJSTVO OPERATIVNOJ GRUPI DIVIZIJA VRHOVNOG ŠTABA (20. 5—16. 7. 1943)

1. MARŠ DIVIZIJE NA RIJEKU BOSNU I NA MOSTARSKU PRUGU

Ranije je istaknuto da se Vrhovni štab složio sa idejom Štaba 1. bosanskog korpusa da jednu svoju diviziju prebaci odmah poslije završetka neprijateljske ofanzive »Vajs-2«, u centralnu Bosnu, a odatle u istočnu Bosnu. Kada je Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba, poslije uspješno izvedene protivofanzive u dolini Neretve i razbijanja neprijateljskih snaga na prostoriji Kalinovik—Ulog—Nevesinje, vršila pripreme za prodor u Crnu Goru, Vrhovni štab je 30. marta 1943. godine naredio 1. bosanskom korpusu da jednu diviziju prebaci u istočnu Bosnu, kako bi se u toj oblasti našla jedna operativna jedinica poslije odlaska Šeste istočnobosanske i Majevičke brigade u sastav Operativne grupe. Štab 1. bosanskog korpusa za ovaj zadatak odredio je 5. udarnu diviziju. Kasnije je Vrhovni štab nekoliko puta urgirao da se pokret 5. divizije u istočnu Bosnu što prije izvrši.¹ Kada je 15. maja 1943. počela Peta neprijateljska ofanziva (ofanzivna operacija »Švarc«) protiv Operativne grupe, Vrhovni štab je 21. maja poslao depešu Štabu 1. bosanskog korpusa, kojom je naredio da 5. divizija hitno forsira r. Bosnu, poruši željezničku prugu na odsjeku forsiranja i krene pravcem Olovo—Rogatica—Goražde, sa zadatkom da dejstvom u neprijateljskoj pozadini pruži pomoć Operativnoj grupi, koja je na teritoriji Crne Gore i Sandžaka vodila teške borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja.²

Na sastanku u Štabu 5. divizije 21. maja, kojem su prisustvovali i komandanti 1. 2. i 4. krajiške brigade, komandant korpusa Košta Nad upoznao je prisutne sa zadatkom 5. divizije i naredio da ona odmah otpočne sa maršom prema r. Bosni. Osim toga, upoznao ih je i s tim da je po naređenju Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita formiran 2. bosanski korpus, u čiji su sastav ušle 4. 10. i 12. krajiška divizija i da je za njenog komandanta postavljen Slavko Rodić, a za političkog komesara

1) Depeše Vrhovnog štaba 1. bosanskom korpusu, Zbornik II/8, 216 i Zbornik II/9 15 i 171.

2) Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. I, izdanje VII JNA, 1963, str. 439, (dalje: ORNJ I, 439).

borci su se držali za ruke da se ne bi pogubili, konji su se klizali i tovari često prevrtali. Kada smo stigli na r. Bosnu odmah smo se uvjerali da od prelaska rijeke na gazovima nema ni govora, jer je na njima, uslijed nadolaska rijeke, tekla pomamna bujica. Ovog puta loše vrijeme i noć nisu bili naši saveznici! Nije bilo drugog izlaza nego da se divizija vrati u sela Orahovicu, Doglode i Željezno Polje. Kako nije bilo izgleda da u skorijem vremenu pređemo rijeku na ovom ili nekom drugom susjednom odsjeku, odlučeno je da se divizija vrati na raniju koncentracijsku prostoriju.

Dvadeset devetog maja 2. i 4. krajiška brigada izvršile su pokret za s. Blatnieu i s. Mladikovinu. I dok je 4. krajiška brigada u toku marša ka Blatnici, kao prethodnica, oko 11 časova stupila u borbu sa domobranskom bojnomo, koja je izašla iz Teslića vjerovatno u namjeri da omete naše dalje zadržavanje u neposrednoj blizini r. Bosne, i brzo odbacila neprijateljske dijelove koji su sa obližnjih planinskih kosa ometali naš pokret ka Blatnici, dotle je neprijatelj u popodnevnom časovima minobacačkom vatrom nanio osjetne gubitke 2. krajiškoj brigadi, koja se bez dovoljno opreznosti kretala šumskom prugom ka s. Mladikovina. Tada je poginula Đorđina Vrbica Dina, član Politodjela brigade, zamjenik političkog komesara brigade Munib Maglajlić i šest boraca, ranjeni su komandant brigade Đurin Predojević i komandant 1. bataljona Milan Zgonjanin.

Prva krajiška brigada nakon povratka preko s. Bjelobučje i s. Očauš nije imala dodir sa neprijateljem. Divizija je 31. maja stigla na prostoriju s. Pribinić — s. Čečeva — s. Liplje.

Još dok se divizija pripremala za pokret ika r. Bosni neprijatelj je bio završio okruženje Operativne grupe divizija u Crnoj Gori. Kako je 18. maja došao do uvjerenja da je neprijatelj preduzeo operaciju širih razmjera, Vrhovni štab je već 19. maja počeo pregrupisanje jedinica Operativne grupe za proboj u pravcu Foče.³⁾ Od toga vremena njene jedinice vodile su ogorčene borbe sa brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem sve do 15. juna, kada se Operativna grupa uspješno probila iz okruženja preko Sutjeske, Zelengore i Miljevine.

S obzirom na krajnje ozbiljan položaj Operativne grupe, koja se našla u okruženju na veoma nepovoljnom planinskom zemljištu, nije ni potrebno isticati značaj mjere koju je preduzeo vrhovni komandant Josip Broz Tito da se jedna naša divizija nađe za leđima neprijateljskih snaga u vrijeme i na pravcu proboja Operativne grupe iz okruženja. Međutim, pokušaj prelaska preko r. Bosne 26/27. maja, u vrijeme kada je brzim maršem pravcem Olovo—Jahorina planina, mogla da stigne u rejon Miljevine oko 10—11. juna (znači, stigla bi još na vrijeme), nije uspio. Novi njen prelazak r. Bosne nije se mogao preduzeti u skorije vrijeme, između ostalog, i zbog visokog vodostaja rijeke uslijed čestih kiša koje su padale i poslije 27. maja.

Vrhovni komandant je 29. maja preko Radiostanice »Slobodna Jugoslavija« naredio Stabu 1. bosanskog korpusa da 5. divizija, ukoliko nije prešla r. Bosnu, odmah krene preko Fojnice i Igman planine, ka Trnovu i Kalinoviku, radi sadejstva Operativnoj grupi pri proboju iz okruženja.⁴⁾

3) ORNJ I, 436.

4) ORNJ I, 447.

Kako je radio-stanica Štaba 1. bosanskog korpusa bila u kvaru (kao i radio-aparat Štaba 5. divizije), Stab korpusa je doznao za ovo naređenje tek 1. juna nakon dolaska Štaba 12. krajiške divizije u Stab korpusa u s. Pribinić (Stab 12. divizije stigao je sa 5. kozarskom brigadom u centralnu Bosnu sa Kozare po naređenju Štaba 2. bosanskog korpusa). A kako drugovi iz Štaba 12. divizije nisu sasvim jasno razumjeli ovo naređenje, Stab korpusa je tražio od Vrhovnog štaba da se naređenje ponovi. Novim naređenjem (koje je poslato radiogramom i stiglo 5. juna), Vrhovni štab je izričito naredio Stabu 1. bosanskog korpusa da 5. diviziju, a po mogućnosti i druge snage iz centralne Bosne, najhitnije uputi u pravcu Trnova, u pomoć Operativnoj grupi.⁵⁾ Iz toga što je Vrhovni štab uputio dva istovjetna naređenja Stabu 1. bosanskog korpusa vidi se da između njih nije postojala sigurna radio-veza.⁶⁾ Kako nije imala radio-stanicu, 5. divizija će poslije pokreta ka Fojnici i mostarskoj pruži biti bez ikakve veze sa Vrhovnim štabom i sa Štabom 1. bosanskog korpusa. Jedino smo pomoću divizijskog radio-aparata (koji smo čuvali kao najveću dragocjenost) mogli ponešto saznati iz emisija »Slobodne Jugoslavije«. Potpuno je jasno koliko je neposjedovanje radio-veze otežavalo zadatak 5. diviziji.

Od 2. do 4. juna 5. divizija nalazila se u rejonu s. Liplje—Pribinić—Cečava. Nije vodila borbe, samo su dva bataljona 4. krajiške brigade (koja je dobila zadatak da se poveže sa 5. krajiškom brigadom) 4. juna kod s. Vijačani vodila oštru susretnu borbu sa jednom neprijateljskom jedinicom. Tom prilikom brigada je imala 7 poginulih, među kojima i politički komesar 3. bataljona, Ante Rukavina, i 8 ranjenih boraca.

Kako je 5. juna dobio naređenje od Vrhovnog štaba za rad 5. divizije, Stab 1. bosanskog korpusa je istog dana naredio Stabu divizije da što prije izbije na željezničku prugu Mostar—Sarajevo, na odsjek s. Hadžići—Ivaniki — s. Podorašac, i da tamo prihvati jedinice Operativne grupe. Stab korpusa je zadržao 2. krajišku brigadu zbog toga što je u ranijim borbama i marševima bila dosta iscrpljena, a i zbog gubitka u rukovodećem kadru u borbi 29. maja kod s. Blatnice. Pored toga, naredio je Stabu divizije da 12. krajiškoj brigadi, koja je iz Bosanske krajine stigla u rejon s. Maslovar, radi bržeg maršovanja, preda svoje teško naoružanje, a i sve ranjene i bolesne borce, i u isto vrijeme ga obavijestio da će, po naređenju Vrhovnog štaba, u sastav 5. divizije ući jedna pokretna udarna grupa iz sastava 2. bosanskog korpusa, koja treba da stigne oko 21. juna na prostoriju sela: Stojković, Tuhobić, Trešnjevica, Repovci (sela na južnoj planini Bitovnje-pl.).⁷⁾

5) ORNJ I, 454.

6) Stab 1. bosanskog korpusa imao je radio-stanicu koja se često kvarila. Koliko se sjećam, uvijek se strepjelo kada će ponovo zatajiti. To je bila jedina radio-stanica koju smo tada imali u centralnoj Bosni.

7) Za formiranje ove Udarne grupe Štab 2. bosanskog korpusa izdao je naređenje 11. juna štabovima 4. i 10. divizije. Bila je formirana od dva bataljona 6. krajiške brigade i jednog bataljona 9. krajiške brigade. Za komandanta grupe određen je Mičo Kolundžija, a za političkog komesara Dimitrije Bajalica. — Zbornik IV/14, 22.

U sastav grupe štaba 6. krajiške brigade odredio je 2. i 4. bataljon, a štab 9. krajiške brigade njen 2. bataljon.

Udarna grupa bataljona imala je 550 boraca, a od naoružanja — 1 minobacač, 3 teška mitraljeza, 30 puškomitraljeza, 6 strojica i oko 370 pušaka.

Stab 5. divizije je kasnije, u svojim dokumentima, nazivao ovu Udarnu grupu, bez stvarnih razloga, kao 6. krajišku, a potom kao 11. krajišku brigadu.

Radi izvršenja ovog zadatka, Štab divizije je istog dana naredio 1. i 4. krajiškoj brigadi da se pripremi za pokret, a jedinicama 12. krajiške divizije predate su 3 haubice i 2 protivtenkovska topa. Sa divizijom su pošli članovi Vrhovnog štaba.

Sedmog juna 5. divizija je stigla u s. Lipije i Maslovare,⁸⁾ 8. juna u s. Siprage, a 9. juna u s. Vitovlje. Desetog juna razbijene su jače izviđačke patrole (oko 120 vojnika) 384. pješadijskog puka 373. njemačke divizije na pravcu is. Mudrike i s. Gostilj. Tom prilikom ubijeno je 32 i zarobljeno 22 neprijateljska vojnika, zaplijenjeno: 1 mala radio-stanica (bez baterija i akumulatora — poslala je Stabu korpusa), 1 teški bacač sa 30 mina, 1 »šarac«, 30 pušaka, 6 strojnica, 5 tovarnih konja i druga sitna oprema. Mi smo imali 5 mrtvih i 6 ranjenih.

Jedanaestog juna na sastanku u Stabu divizije sa štabovima brigada razmatran je zadatak divizije i zaključeno da je potrebno da se divizija kreće ubrzanim marševima i da se povede još veća briga o ljudima, naročito u pogledu ishrane, marševskom obezbeđenju itd.

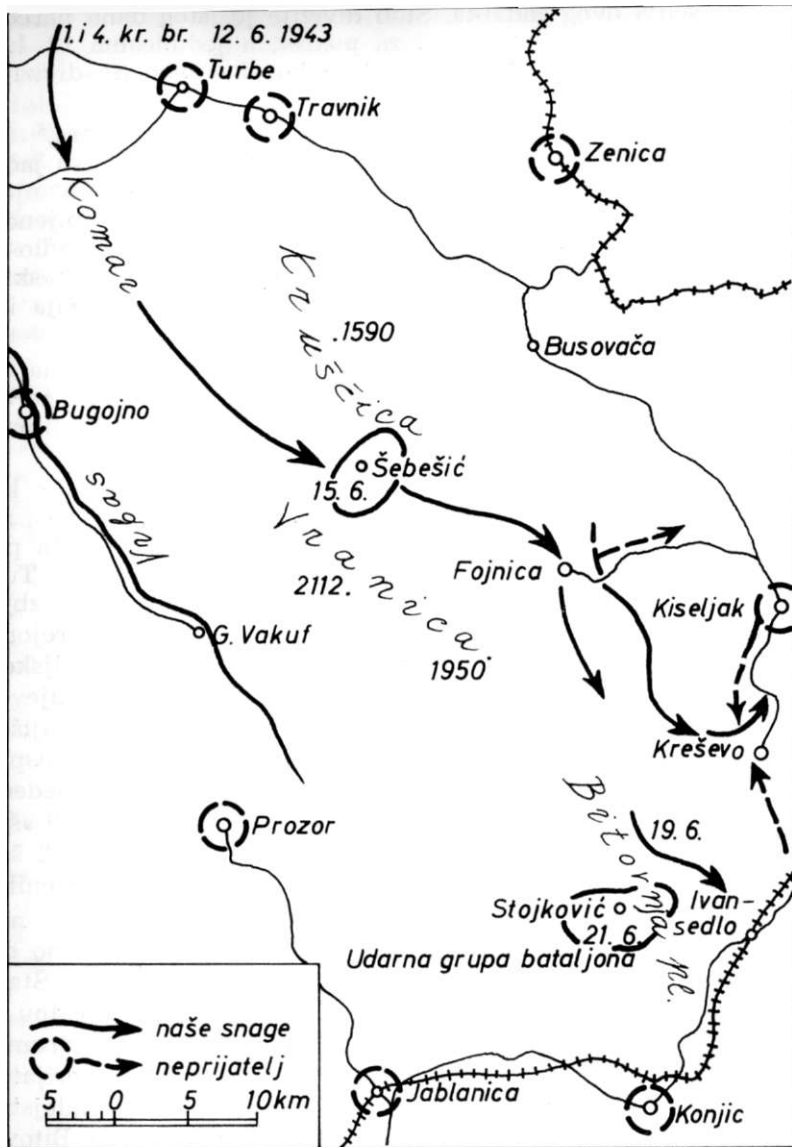
Dvanaestog juna divizija je izvršila marš iz s. Vitovlje dalje ka jugu i oko 13 časova iznenada naišla na snage 373. pješadijskog puka i na četu 373. pionirskog bataljona 373. njemačke divizije. Pionirska četa popravljala je cestu Turbe—Jajce kod Karaula-gora (14km zapadno od Turbeta), a snage u jačini bataljona iz 384. pješadijskog puka vršile su obezbeđenje tih radova i druma. Glavnina tog bataljona nalazila se u rejonu selā Grdova i Krezluk. Odmah je donijeta odluka da se te neprijateljske snage napadnu i razbiju. Veoma oštra borba počela je u 13 časova. Lijevo krenula 4. krajiška brigada brzo je likvidirala pionirsku četvu, ali 1. krajiška brigada, i pored žestoke borbe, koja je trajala sve do noći, nije uspjela da razbije neprijatelja na svome pravcu. Rezultat borbe bio je slijedeći: ubijeno je 111 i zarobljeno 53 neprijateljska vojnika; zaplijenjeno 9 »šaraca«, 76 pušaka, 5 strojnica, 14 pištolja, 21.000 metaka, 62 čebeta, 62 šatorska krila i 5 konja sa opremom. Mi smo imali 11 mrtvih i 11 ranjenih.⁹⁾

U toku marša preko Komara i dalje na jug divizija nije nailazila na neprijatelja. U sela Rostovo i Sebešić (20 km sjeverozapadno od Fojnice) stigla je 15. juna uveče. Šesnaestog juna bio je odmor, a Stab divizije dao je zadatke štabovima brigada. Trebalo je da one napadnu posade na željezničkoj pruzi, na odsjeku Hađžići—Ivan-sedlo i na drumu Fojnica—Kiseljak—Kobilja glava, da time odvuku pažnju neprijatelja sa mostarske pruge, kako bi je Operativna pruga, uz naše sadejstvo, što lakše prešla. Stabu 4. krajiške brigade naređeno je da ise preko Bitovnje-pl. odmah poveže sa Udarnom grupom 2. bosanskog korpusa čim stigne na određenu prostoriju.

Stab divizije je, uz saglasnost članova Vrhovnog štaba, poslao načelnika Štaba divizije, Ratka Martinovića, sa 20 boraca, pravcem Vranica-pl—Bitovnja-pl—Ivan sedlo—Trnovo, sa zadatkom da uhvati vezu sa Vrhov-

8) U s. Maslovare 5. divizija preдалa je 12. krajiškoj brigadi 140 ranjenih i bolesnih boraca 1. i 4. krajiške brigade.

9) O borbama u toku 10. i 12. juna vidi: Zbornik IV/14, 85, 152, 156, 161 i 164.



Borba i marševi 5. divizije na putu ka Operativnoj grupi
Vrhovnog štaba (od 12. 6. do 21. 6. 1943)

nim štabom. Računali smo da će već u rejonu Trnova naići na naše snage i obavijestiti ih o našem zadatku. Drug Ratko je krenuo 16. juna u 17 časova.¹⁰⁾

10) Pošto je Operativna grupa svojim prvim jedinicama 15. juna izbila na Jahorinu-pl. i odmah zatim produžila na sjever u ofanzivna dejstva, načelnik štaba Pete divizije stigao je Vrhovni štab tek u rejonu Kladnja.

Mislim da je bilo pravilno što smo načelniku Štaba postavili ovaj zadatak, jer se Stab divizije našao u delikatnom položaju: divizija je trebalo da sadejstvuje Operativnoj grupi i njenom prelazu preko mostarske pruge, a nismo određeno znali kada njene snage mogu izbiti na tu prugu. Kako nismo imali radio-veze sa Vrhovnim štabom (barem preko Štaba 1. bosanskog korpusa), nismo bili u stanju da konkretnije, a time i efikasnije, izvršimo postavljeni zadatak. To nam je padalo teško, jer smo osjećali svu složenost situacije u kojoj se nalazi Vrhovni štab i Operativna grupa.

Sedamnaestog juna brigade su pošle na izvršenje postavljenih zadataka i istog dana bez borbe ušle u Fojnicu i Kreševo. U toku slijedećeg dana sve jedinice su stigle na određene položaje prema mostarskoj pruzi i cesti Fojnica—Kobilja glava. Neprijateljske slabije snage reagovala su 17. i 18. juna od Kiseljaka, komunikacijama ka Fojnici i Kreševu.

Marš divizije od 6. do 17. juna izvršen je bez ikakvih teškoća. Cijeli njen sastav ispoljio je visoki stepen borbenosti i discipline. U toku marša nijedan borac nije izostao, a odnos prema narodu bio je u svemu pravilan. Ova ocjena odnosi se i na jedinice Udarne grupe bataljona.

Od 19. do 24. juna divizija je ostala na istoj prostoriji. Njena aktivnost ispoljila se naročito na komunikacije Fojnica—Kiseljak—Kobilja glava i Kiseljak—Visoko. Nijemcima je mnogo smetalo dejstvo naših snaga na ove komunikacije, pa su veoma brzo reagovali. Već 20. juna u rejon Kiseljaka i Han-Ploča prikupili su 3. bataljon 384. pješadijskog puka, 1. bataljon 370. pješadijskog puka i 373. dopunski bataljon — svi iz 373. divizije. Štab divizije došao je u Kiseljak.

Istog dana prešli su u nastupanje pravcima: Kiseljak—s. Otigošće; Kiseljak—Kreševo i s. Zabrđe—Kreševo.¹¹⁾ U toku 20. i 21. juna naše jedinice, pod pritiskom jačih snaga, ne upuštajući se u neplodne frontalne borbe, postepeno su ise povlačile, tako da je neprijatelj 21. juna uveče dostigao liniju Kreševo — s. Lipa s. Otigošće.

Dok je neprijatelj prikupljao navedene snage za napad na 1. i 4. krajišku brigadu, štab 1. krajiške brigade je noću 19/20. juna preko ceste Kiseljak—Kobilja glava prebacio svoj 1. bataljon koji je iste noći u zasjedi na cesti Kiseljak—Visoko uništio 30 neprijateljskih vojnika, a 20. juna nanio osjetne gubitke neprijateljskoj četi koja je upućena iz Visokog radi obezbjeđenja ove komunikacije. On je noću 20/21. juna izvršio demonstrativan napad na Kiseljak i porušio tri mosta na cesti Kiseljak—Visoko i jedan most na cesti Kiseljak—s. Han—Ploče, a 21. juna uspješno je vodio borbu u području Kobilje glave.

Dvadeset drugog juna izjutra neprijatelj je iznenada napustio sve zauzete položaje na liniji Kreševo — s. Otigošće i brzo se povukao ka Kiseljaku, tako da naše jedinice nisu stigle da ga barem ometaju u povlačenju.¹²⁾

11) Zbornik IV/14, 180 i 181. Iz dokumenata br. 181 vidi se da je Stab 373. njemačke divizije pretpostavljao mogućnost prebacivanja naših snaga iz istočne Bosne ka Kreševu i Fojnici.

12) Po njemačkim dokumentima vidi se da su ove i neke druge snage 373. njemačke divizije dobile zadatak da brzo krenu u zapadnu i jugozapadnu Bosnu. Zbornik IV/14, 186. 187. 190, 191, 196 i 197.

Dvadeset prvog juna Udarna grupa 2. bosanskog korpusa od tri bataljona stigla je u s. Stojković i povezala se sa Štabom divizije.

Dvadeset četvrtog juna Štab divizije saznao je preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« da se Operativna grupa probila iz okruženja i da je preko Jahorine i Romanije-pl. prešla u protivofanzivu u istočnoj Bosni. Kako smo na taj način uvidjeli da je dotadašnji zadatak Pete divizije izgubio svoj praktični značaj, Štab divizije je, u dogovoru sa članovima Vrhovnog štaba, odlučio da divizija izvrši napad na željezničku prugu Sarajevo—Brod između Visokog i Lašve, a zatim da se prebaci u istočnu Bosnu na pravcu Vareša i Olova, radi povezivanja sa Vrhovnim štabom. Smatrali smo da će takva akcija i pokret ka Operativnoj grupi biti od veće koristi nego dalje zadržavanje na dotadašnjoj prostoriji. Pored toga, članovi Vrhovnog štaba željeli su da što prije stignu u Vrhovni štab.

2. NAPAD DIVIZIJE NA ŽELJEZNIČKU PRUGU VISOKO—LAŠVA I PRELAZAK U ISTOČNU BOSNU

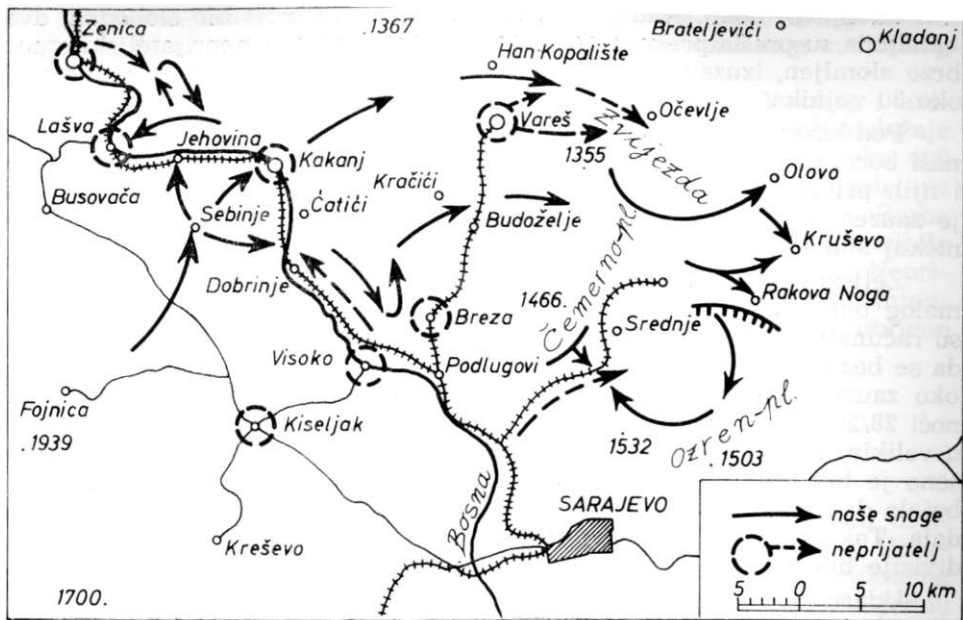
Istoga dana izdali smo brigadama naređenje za pokret u duhu donijete odluke. Noću 27/28. juna divizija je bez teškoća prešla cestu Kiseljak—Busovača i 28. juna do 6 časova razmjestila se u širem rejonu s. Sebinje. S obzirom na blizinu željezničke pruge i ceste Sarajevo—Zenica, a da bi se napad na željezničku prugu i mjesta na njoj izveo što uspješnije, moralo se raditi veoma brzo i napad izvesti slijedeće noći. Podatke o jačini neprijatelja u dolini r. Bosne između Visokog i Lašve i o stanju mostova i gazova na r. Bosni, koje smo prikupili pomoću obavještajnih organa do dolaska u s. Sebinje, upotpunili smo nakon dolaska u ovo mjesto, tako da je Štab divizije 28. juna u 10,30 časova izdao naređenje za napad na željezničku prugu na odsjeku ž. st. Dobrinje — ž. st. Gornja Jehovina.¹³⁾

Prema prikupljenim podacima, na ovom odsjeku nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: u rudniku Kakanj — jedna domobranska četa i odjeljenje žandarma, s tim što je po jedno odjeljenje ove čete čuvalo ž. st. Dobrinje i Čatići i željezničke mostove u s. Doboju i u Kaknju; na ž. st. Modrinje — jedno odjeljenje domobrana i na ž. st. Lašva — jedan vod domobrana. Pored toga, drveni most kod s. Graba (između Čatića i Dobrinja) čuvala su 4 milicionera. Posade za čuvanje mostova u s. Doboju i Kaknju bile su smještene u po dva bunkera. Na ovom odsjeku bilo je i nekoliko skela, nosivosti 6 do 15 ljudi, od kojih se samo jedna, u s. Gornja Jehovina, nalazila sa naše strane rijeke.¹⁴⁾ Budući da smo dobili obavještenje da se gazovi kod Modrinje, Čatića i Doboja zbog visokog vodostaja ne mogu koristiti, jedinice su orijentisane na mostove i na korišćenje skela.

Brigade su dobile slijedeće zadatke: Četvrta krajiška brigada da forsira Bosnu između ž. st. Dobrinje i s. Donja Papratnica i da obezbjeđuje dejstva divizije od Visokog i Breze; Prva krajiška brigada — da pređe Bosnu na dijelu od ž. st. Čatići do Kaknja i zauzme Kakanj i rudnik uglja

13) Greškom daktilografa na ovom naređenju stoji datum 27. VI (vidi Zbornik IV/14, 88).

14) Ovi podaci su se pokazali uglavnom tačni.



Napad na željezničku prugu Sarajevo—Zenica i borbe u istočnoj Bosni (od 28. 6. do 17. 7. 1943)

u Kaknju, a Udarna grupa bataljona (u zapovijesti Štab divizije je naziva 6. krajiška brigada) na dijelu od ž. st. Modrinje do ž. st. Gornja Jehovina, s tim da obezbjeđuje dejstva divizije od pravca Lašve i Zenice.

Intendantura i divizijska bolnica trebalo je da pređu preko mosta kod s. Graba, na pravcu 4. krajiške brigade.

Sve brigade dobile su zadatke da na svojim odsjecima napada poruše sve mostove na r. Bosni, postrojenja na željezničkim stanicama i što više željezničke pruge.

Pošto su primili zapovijest, štabovi brigada i bataljona vršili su intenzivno izviđanje dodijeljenih odsjeka za forsiranje, a borci i pozadinski dijelovi vršili su pripreme za prelazak. Radilo se kao u mravinjaku.

Operacija je počela 28. juna između 23 i 24 časa. Četvrta krajiška brigada je u toku noći 28/29. juna zauzela most kod s. Graba bez borbe (pošto je razoružala milicijsku stražu na mostu), ž. st. Dobrinje i Porječane (ovu posljednju samoinicijativno, preko plana), a u toku dana porušila jedan dio pruge od ž. st. Porječani prema Visokom. Preko mosta kod s. Graba prešla je divizijska bolnica i intendantura.

Prva krajiška brigada imala je u početku složeniji zadatak. Mostove kod Kaknja i s. Doboja branile su stalne posade iz bunkera, a u samom gradu nalazila se četa domobrana. Kako nije bilo gazova na rijeci, a da se ne bi trpjeli gubici prilikom direktnog napada na željeznički mosil u Kaknju, iz 1. bataljona je jedna desetina dobrovoljaca, dobrih plivača sa automatima i ručnim bombama, neopaženo preplivala rijeku i poslije kratke i jake borbe zauzela dva bunkera na desnoj, a odmah zatim i drug*

dva na lijevoj obali. Kad je padom ovih bunkera most bio slobodan, dva bataljona su prešla preko njega i upala u grad, gdje je neprijateljski otpor brzo slomljen, izuzev uporišta u jednoj tvrdoj zgradi u kojoj se branilo oko 30 vojnika.

Pod kišom neprijateljskih puščanih i mitraljeskih zrna i ručnih bombi, naši borci su morali dinamitom da oštete ovu zgradu i tako su uspjeli da i njih prinude na predaju. Četvrti bataljon 1. krajiške brigade na juriš je zauzeo most u s. Čatićima i likvidirao neprijateljski otpor na željezničkoj stanici.

Željeznički most kod s. Doboja branile su posade tri velika i jednog malog bunkera, oko kojih je bila postavljena bodljikava žica. Budući da su računali da će brzo dobiti pomoć, branioци su odbili poziv naših boraca da se bez borbe predaju. S druge strane, da ne bi pretrpio velike gubitke oko zauzimanja bunkera, štab 2. bataljona dobio je zadatak da u toku noći 28/29. juna sruši most dinamitom (koji je nađen u magacinu rudnika u velikim količinama). Polaganje dinamita pod potporni stub mosta izvršeno je bez gubitaka. Jaka eksplozija srušila je most u rijeku. Kako se bojala da će i bunker biti miniran, posada bunkera se odmah zatim predala. Tako je i ovaj posljednji otpor neprijatelja u čitavoj zoni napada divizije bio likvidiran.

Udarна grupa zauzela je i porušila ž. st. Modrinje i Gornja Jehovina, porušila prugu između ovih stanica i postavila se prema Lašvi i Zenici.

U toku 29/30. juna sve brigade rušile su prugu i druga željeznička postrojenja na svojim odsjecima, a u Kaknju uništena su sva važnija postrojenja rudnika uglja i električna centrala.

U toku borbi noću 28/29. i 29/30. juna i rušenja pruge i rudnika Kaknja 30. juna zarobljen je 161, a ubijen 21 neprijateljski vojnik i zaplijenjeno: 105 pušaka, 1 mitraljez, 5 puškomitraljeza, oko 94.000 metaka, 250 ručnih bombi, jedan vagon dinamita, vagon šećera, dva vagona brašna, 5.000 kg pasulja, 3.000 litara zejtina, 500 pari cipela i druge odjeće, hrane i materijala. Pored toga, uništena su 2 gvozdena željeznička mosta i jedan željeznički propust, 1 betonski i 3 drvena mosta, 6 željezničkih stanica, 4 željezničke kompozicije (4 lokomotive i 80 vagona) i porušena pruga na više mjesta na dužini oko 25 kilometara.

Velike količine zaplijenjene hrane, odjeće i obuće podijeljene su rudarima Kaknja i stanovništvu.

Naši gubici iznosili su 2 mrtva i 9 ranjenih.

Dvadeset devetog juna održan je veliki zbor u Kaknju, na kome su govorili Ivo Lola Ribar, Vlado Popović, Ilija Materić. Narod Kaknja lijepo je dočekao naše borce. Rudari su im pomogli oko uništenja mostova, bunkera i rudničkih postrojenja, a jedan broj njih javio se u 1. krajišku brigadu.¹⁵⁾

Neprijatelj je veoma brzo intervenisao od Vareša, Breze, Visokog i Zenice, a zatim i iz Sarajeva, i protiv 5. divizije angažovao slijedeće snage: glavninu puka divizije »Princ Eugen«, bataljon 4. njemačkog puka »Brandenburg«, dijelove 7. pješadijskog puka 4. domobranske lovačke brigade i 2. bataljon 9. domobranskog puka. Sve su ove jedinice bile pod komandom Štaba divizije »Princ Eugen«.¹⁶⁾ Štab 5. divizije je očekivao

15) Zbornik IV/15, 13 i 166.

brzu intervenciju neprijatelja, jer je divizija presjekla njegovu najvažniju arteriju u Bosni i našla se na osjetljivom području bosanskog rudničkog bazena.

Intervencija je počela najprije najbližim snagama iz Visokog i avijacijom sa aerodroma u Rajlovcu, koja je intenzivno tukla naše položaje i jedinice grupama od 6 do 10 aviona. Dvadeset devetog juna oko 400 neprijateljskih vojnika iz sastava 4. lovačke domobranske brigade, uz podršku 2 oklopna voza i 2 tenka, napalo je 4. krajišku brigadu. Borba je trajala čitav dan i neprijatelj je zadržan. Jedinice Udarne grupe odbile su napad slabijih neprijateljskih snaga iz Lašve ka ž. st. Jehovina. Neprijateljska avijacija nanijela je ovog dana osjetne gubitke divizijskoj intendanturi i njenom obezbjeđenju: poginulo je 8 i ranjeno 20 boraca; ubijeno je 25 tovarnih konja.

3. BORBE DIVIZIJE U ISTOČNOJ BOSNI

(od 1. do 17. jula 1943)

Budući je zadatak u dolini Bosne bio uspješno izvršen, Stab divizije je već 30. juna orijentisao glavninu snaga ka Brezi i Varešu, a Udarnoj grupi dao zadatak da razbije Zenički četnički odred. Tridesetog juna 4. krajiška brigada je na maršu ka Brezi kod s. Prhovo razbila jednu neprijateljsku kolonu, a dva bataljona 1. krajiške brigade, poslije kraće borbe sa žandarmima, zauzela su s. Kr. Sutješka.

Noću 30. juna/1. jula 4. krajiška brigada napala je neprijatelja u rudniku Breza i zauzela i zapalila ž. st. Dobravine. Međutim, zbog dolaska pojačanja neprijatelju iz Sarajeva, napad na Brezu nije uspio, a jedan bataljon brigade zakasnio je i nije napao ž. st. Podlugovi. Porušeno je oko 400 metara željezničke pruge. Brigada je imala u ovoj borbi 3 mrtva i 10 ranjenih; neprijateljski gubici nisu poznati (poginuo je potpukovnik zapovjednik posade u Varešu i jedan major).

Prvog jula dvije neprijateljske čete kretale su se od Zenice prema Kaknju, ali ih je Udarna grupa dočekala u zasjedi i brzo odbacila. Ona je tom prilikom izbacila iz stroja 38 neprijateljskih vojnika i zaplijenila 10 pušaka i 5.000 metaka, dok je sama imala 8 ranjenih boraca. Ovog dana Stab divizije i 1. bataljon 1. krajiške brigade napustili su Kakanj, u koji je, sa pravca Visokog, ušao jedan neprijateljski bataljon.

Istog dana dva bataljona 1. krajiške brigade stigla su u s. Borovica, a 4. krajiška brigada u rejon selâ Kračići, Lučići i Dolovi, ali ih je neprijatelj 2. jula napao sa pravca Vareša i Breze, vjerovatno pretpostavljajući da pripremamo napad na Vareš. Naročito je jak napad usmjerio na 4. krajišku brigadu. Dvije njegove kolone nastupale su od Vareša preko Kruškovca (k. 1248) ka s. Kračići, a dvije kolone od Breze, preko kose Margita i k. 762, ka s. Dolovi. Kako je na vrijeme primijetio neprijatelj, štab brigade je dobro pripremio doček i u oštroj borbi, koja je vođena čitav dan do 17,30 časova, potpuno ga razbio na oba pravca. Brigada je zarobila 41, a izbacila iz stroja oko 80 neprijateljskih vojnika;

16) Zbornik IV/14, 201 i Zbornik IV/15, 171, 175, 178, 198, 237, 233, 241, 245, 269. Podaci iz ovih neprijateljskih dokumenata odnose se na borbe divizije u vremenu od 30. juna do sredine jula 1943.

zapljenila je 2 mitraljeza, 57 pušaka, 1 mali bacač sa 40 mina, 68 mina za bacač 81 mm, 4 strojnice, 10.000 metaka i druge opreme. Brigada je imala 4 ranjena borca. Dva bataljona 1. krajiške brigade, koja su uspješno odbila napad neprijateljskog bataljona na pravcu s. Borovice, nanijela su mu gubitke od 40 zarobljenih i 10 mrtvih, dok su sami imali 3 mrtva i 5 ranjenih.

Noću 2/3. jula 4. krajiška brigada prebacila se preko željezničke pruge Vareš—Breza u s. Budoželj (10 km južno od Vareša) i pri prelazu porušila oko 50 metara željezničke pruge.

Drugog jula Udarnoj grupi bataljona dobrovoljno se prijavio Milorad Novosel, sa 30 naoružanih ljudi, koji su izjavili da se ne slažu sa četničkom politikom izdaje i da se žele boriti u sastavu NOV. Oni su postali dobri borci.

Trećeg jula 1. krajiška brigada se prikupila u selima Han-Kopalište i Pogari (6 km sjeverno od Vareša), a 4. krajiška brigada zauzela je s. Okruglicu, iz kojeg je protjerala oko 150 četnika i od njih oslobodila 13 drugova iz proleterskih jedinica. Udarne grupa bataljona ovog dana sukobila se u rejonu s. Seoci (13 km sjeveroistočno od Zenice) sa jakim neprijateljskim snagama (oko dvije bojne). Pošto je očekivao da će neprijatelj i kasnije brzo reagovati na svaku pojavu naših snaga u bližem prostoru oko Zenice, Štab Udarne grupe je smatrao da će njeno dejstvo biti efikasnije ako bude u neposrednoj vezi sa ostalim snagama divizije, te je i donio pravilnu odluku o pokretu ka glavnini divizije. Tako je Udarne grupa bataljona 3. jula uveče stigla u s. Vukanoviće.¹⁷⁾

Trećeg jula iz s. Borovičke Njive (18 km sjeverno od Vareša) pošli su članovi Vrhovnog štaba. Sa njima je pošao i Ilija Materić, politički komesar divizije, da primi direktive za dalji rad 5. divizije. Kako se nije znalo gdje se nalazi Vrhovni štab, sa drugovima je pošao 3. bataljon 1. krajiške brigade. Članovi Štaba divizije bili su veoma zadovoljni što su članovi Vrhovnog štaba ostali u diviziji skoro mjesec dana, jer su im svojim radom i savjetima mnogo pomogli.

Vrhovni štab se u to vrijeme nalazio u blizini Kladnja, u selu Brateljviću, pa su Lola Ribar i drugovi stigli do njega brzo i bez teškoća, od vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita Ilija Materić dobio je direktivu da 5. divizija dejstvuje na prostoru Zvijezda-pl.—Ozren-pl. (kod Sarajeva) — Olovo, da razbije četnike i uspostavi narodnu vlast, a u slučaju jačeg neprijateljskog napada da se ne upušta u teže borbe. Radi sigurnije veze sa Vrhovnim štabom, drug Tito mu je rekao da će Štab divizije uskoro dobiti radiostanicu i radio-telegrafistu. Sa političkim komesarom divizije vratilo se u Štab 8. jula i Ratko Martinović, koji je, kako sam ranije napisao, pošao iz divizije 16. juna sa zadatkom da preko mostarske pruge i Trnova uspostavi vezu sa Vrhovnim štabom.

Tako je, najzad, 5. divizija stigla na operativni prostor Operativne grupe i istupila pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba.

Kako je cijela teritorija od borbenog rasporeda 5. divizije do Vrhovnog štaba bila slobodna, Štab divizije uspostavio je 8. jula kurirsku vezu sa Vrhovnim štabom, a 10. jula stigao je iz Vrhovnog štaba radio-

17) Četa jednog njenog bataljona, koja je 1. i 2. VII 1943. dejstvovala na lijevoj obali Bosne, u rejonu Busovače, nije se mogla prebaciti u sastav Udarne grupe, pa je otišla u sastav Travničkog partizanskog odreda.

-telegrafista sa radio-stanicom. Od formiranja tek tada je 5. divizija dobila to značajno sredstvo veze.

Međutim, divizija se kratko vrijeme zadržala na određenoj joj prostori. Ranije sam naveo jedinice koje je neprijatelj angažovao protiv 5. divizije u vremenu od njenog zauzimanja Kaknja i boravka na prostoru Zvijezde i Ozren-pl. Cilj neprijatelja je bio da 5. diviziju što prije potisne iz rudničkih bazena, a zatim da joj, u opštim ofanzivnim dejstvima protiv naših snaga u istočnoj Bosni, koji su uslijedili početkom jula, nanese što veće gubitke.¹⁸⁾

U vremenu od 3. jula, kada se glavnina 5. divizije pomjerala istočno od linije Breza—Vareš, Nijemci su protiv nje koncentrisali na pravcu Vareš—Olovo dijelove 7. SS divizije, tačnije torbenu grupu »Peterson« (sastava: štab 1. lovačkog puka, 2. bataljon tog puka — kao borbena grupa »Han«, 2. bataljon 2. lovačkog puka — kao borbena grupa »Diček«, 3. artiljerijski divizion 7. art. puka, 1 četu inžinjerijskog bataljona i pukovsku stražarsku četvu). Osobito oštre borbe vodile su 1. krajiška brigada i Udarne grupa bataljona kod selâ Han-Kopalište, Zubeta i Očevija. Neprijatelj je ovaladao Zvijezdom-planinom 9. jula. Dijelovi ove njemačke grupacije zauzeli su 10. jula Olovo, odakle su potisnuli jedinice 7. divizije, čime je bila onemogućena kurirska veza 5. divizije sa Vrhovnim štabom.¹⁹⁾

Njemačke kopnene snage izdašno je pomagala avijacija. Avioni su neprekidno nadlijetali cijeli prostor i okolinu Zvijezde-pl., bombardovali i mitraljirali i najmanju grupu naših boraca. Zbog toga su bolnice i intendanture pomjerane isključivo noću i sve se moralo dobro maskirati. Tih dana u štabu 1. krajiške brigade i kod njenih boraca začela se ideja da se napadne aerodrom Rajlovac i unište avioni, što će se uskoro i ostvariti.

Za to vrijeme 4. krajiška brigada razbila je četnike na prostoru sela Hadžići i u njegovoj okolini, a 9. jula na pravcu s. Ivančići—Hadžići vodila oštru borbu protiv jedinica domobranskog 7. pješadijskog puka i nanijela im gubitke. Neprijatelj je, međutim, zauzeo s. Nišiće i brdo Kljunka (k. 1075) i tu se utvrdio.

U borbama od 3. do 9. jula 5. divizija imala je 12 mrtvih i 35 ranjenih.

Iako gubici divizije nisu bili veliki u borbama koje je vodila na prostoru Fojnica—Kreševo—Visoko—Kakanj—Breza—Zvijezda-pl—Hadžići, ipak je divizijska bolnica narasla na 25 teških ranjenika na nosilima i oko 200 lakših ranjenika i bolesnika. Tako je postala glomazna i dosta nepokretna, a zbog blizine neprijatelja (Nijemci, domobranci i četnici) morali smo je stalno obezbjeđivati jakim snagama i pomagati u nošenju

18) Njemačko komandovanje je 1. jula 1943. odlučilo da preduzme novu ofanzivnu operaciju protiv snaga NOVJ u istočnoj Bosni, južno od doline Spreče, s ciljem da se one unište (dakle, protiv 1. i 2. proleterske, 5. krajiške, 7. banijske, dijelova 16. vojvođanske, 17. istočnobosanske i 3. udarne divizije). U ofanzivi su učestvovala glavnina 7. SS divizije, 369. divizija, dijelovi puka »Brandenburg«, 7. domobranski pješadijski puk i druge jedinice NDH i četnici (Zbornik IV/15, 171, 194, 198, 200 i Zbornik XII/3, 102 i 104).

19) Štab divizije poslao je Vrhovnom štabu po kuririma dva izvještaja 8. i 9. jula 1943. o situaciji i borbama divizije (Zbornik IV/15, 42 i 47).

teških ranjenika, što je uticalo na pokretljivost i manevarsku sposobnost divizije.

Izgubivši oslonac na Zvijezdi-pl., a da bi ojačao snage za borbu protiv 7. pješadijskog puka i obezbijedio zaleđe od pravca Olova, Štab divizije je 10. jula pomjerio 1. krajišku brigadu na sektor s. Okruglica—s. Čemerno, sa zadatkom da bočno djeluje na 7. pješadijski puk i da poruši željezničku prugu Srednje—Ivančici; 4. krajišku brigadu na sektor s. Sudici—Gornji Bakići, takođe bočno prema 7. pješadijskom puku; Udarnu grupu bataljona u rejonu s. Krivajevići — s. Donji Bakići za zaštitu od pravca Zvijezde-pl. i Olova i eventualno za sadejstvo sa 4. krajiškom brigadom. Divizijska bolnica i bolnice 4. krajiške brigade i Udarne grupe bataljona smještene su u s. Medojevići, pod zaštitom dva bataljona. Štab divizije bio je 10. jula u is. Prgoševu, 6 km jugoistočno od Olova. Orijehtacija Štaba divizije bila je da se 4. krajiška brigada i Udarne grupe bataljona pomjeraju ka istoku, prema selima Medojevići i Šahbegovići, radi stvaranja šireg prostora za dejstvo divizije.

Desetog jula nije bilo borbe, ali je izvidnica 4. krajiške brigade osmotrila dolazak neprijatelja u s. Rakova Noga. Bio je to 3. bataljon 7. pješadijskog puka. Štab 4. krajiške brigade donio je odluku da se ovaj bataljon napadne u zoru 11. jula. U veoma dobro vođenoj i odlučnoj borbi, koja je trajala dva sata, bataljon je potpuno razbijen; zarobljeno je 250 vojnika, poginulo i ranjeno oko 100 vojnika, zaplijenjeno je 240 pušaka, 2 teška mitraljeza, 2 minobacača 120 mm, 15.000 metaka i druge vojne opreme.²⁰ Naši su bili bez gubitaka. Poslije razgovora sa zarobljenim vojnicima svi su pušteni kućama.

Istog dana dvije čete Udarne grupe bataljona vodile su borbu sa dijelovima divizije »Princ Eugen« koji su nastupali od Olova na jug. Čete su imale 2 mrtva i 3 ranjena. Naši izviđači osmotrili su grupu neprijateljskih vojnika kod s. Jabuke (7 km jugoistočno od Medojevića), koji nisu mogli biti iz sastava 7. pješadijskog puka. Prva krajiška brigada nije imala kontakt sa neprijateljem, osim što je razrušila na nekoliko mjesta željezničku prugu između Srednjeg i Ivančića.

Štab divizije se u toku 11. jula javljao Vrhovnom štabu, ali njegov radio-telegrafista nije bio na prijemu. Vjerovatno je Vrhovni štab toga dana bio u pokretu. U očekivanju radio-veze i naređenja Vrhovnog štaba 0 daljem radu divizije, a da bi izbjegli frontalne borbe od pravca Olova 1 Nišića, Štab divizije je noću 11/12. jula prebacio 4. krajišku brigadu, Udarnu grupu bataljona i bolnice na sjeverne padine Ozren-pl., u širi rejon s. Visovića. No, desilo se da 12. jula zataji radio-stanica Štaba

20) Gubici neprijateljskog bataljona u ovoj borbi bili su još veći. Paveličev general Prohaska piše o ovoj borbi, između ostalog: ... poslije dvosatne borbe bojna je bila razbijena i odmetnici su zauzeli Rakovu Nogu. Više od pola bojne je zarobljeno i razoružano, veći broj ranjeno i poginulo. Od naoružanja izgubljeno je 325 pušaka, 8 strojpušaka (tj. mitraljeza — M. M.), 3 bacača, 4 strojnice. (Zbornik IV/15, 269). U dokumentu br. 205, u istom Zborniku se navodi da je bataljon u ovoj borbi imao 68 mrtvih i 19 ranjenih.

Zarobljeni ljekar dr Džemil Kapetanović izjavio je da je bio naš ljekar 1942. u Foči; da je čitao pukovsku zapovijest i naveo njemačke i ustaško-domobranske jedinice i pravce njihovog ofanzivnog dejstva protiv naših snaga u istočnoj Bosni; 7. pješadijski puk imao je zadatak da potisne jedinice 5. divizije sa prostorije na kojoj se nalaze i da se u rejonu Olova poveže sa SS. divizijom »Princ Eugen«. Podaci dr Kapetanovića o neprijateljskim snagama i njihovim namjerama bili su tačni.

divizije. Radio-telegrafista nije uspio da toga dana pronađe kvar, a to mu nije pošlo za rukom ni u toku sljedećih dana (kasnije se otkrilo da je bio neznatan kvar, do kojeg je došlo zbog nespretnog vezivanja radio-stanice na konjskom samaru).

Sada je situacija nalagala Stabu divizije da samoinicijativno donese odluku o daljem radu divizije. Stab je ocijenio da bi, zbog prisustva neprijateljskih snaga u bilizini divizije i njihovih mogućnosti, jedinice bile primorane da vode borbe koje ne bi imale svoga opravdanja. Takva ocjena bila je identična sa direktivom Vrhovnog komandanta o tome da ne treba ulaziti u teške borbe. Osim toga, dalje povećanje divizijske bolnice umnogome bi otežavalo manevarsku sposobnost i smanjivalo borbenu efikasnost divizije. Smatrajući da postupa u duhu direktive Vrhovnog komandanta, Stab divizije je donio odluku da divizija napusti sadašnju prostoriju i da se vrati na sektor Konjic—Kreševo—Visoko—Busovača, na teren koji pruža veće mogućnosti za efikasnije dejstvo njenih jedinica na neprijateljske komunikacije i garnizone.

Slaba strana ove odluke bila je što je donijeta bez znanja i bez neposredne saglasnosti Vrhovnog štaba. No, Stab divizije bio je uvjeren da bi Vrhovni štab odobrio ovaj manevar divizije da je bilo moguće da mu se takav prijedlog saopšti. U svakom slučaju Stab divizije bio je svjestan rizika i odgovornosti koju preuzima sprovođenjem donijete odluke.

O ovoj odluci konsultovani su štabovi brigada i Udarne grupe bataljona na sastanku 14. jula. Većina učesnika ocijenila je da je predviđeni manevar divizije najrealnije rješenje u datoj situaciji.

Oko odluke da se 5. divizija prebaci na lijevu obalu Bosne biće još riječi u narednom tekstu.

U noći 13/14. jula 4. krajiška brigada, Udarne grupa bataljona i divizijska bolnica prešle su bez borbe željezničku prugu između Srednjeg i Ivančića. Željezničku prugu i cestu Podlugovi—Vareš divizija je prešla noću 15/16. jula, a željezničku prugu Podlugovi—Visoko—Kakanj i r. Bosnu noću 16/17. jula. Na pravcima svojih marševa jedinice divizije rušile su željezničku prugu, manje mostove, propuste i tt-linije. Spaljena je željeznička stanica Podlugovi, zarobljeno je 30 vojnika sa oružjem i razbijene manje neprijateljske posade. Prelaz pruge ometali su oklopni vozovi. Neprijateljska avijacija i dalje je bila aktivna. Na ovom maršu divizija je imala 2 mrtva i 3 ranjena borca.²¹⁾

Iako iz objektivnih razloga nije stigla da svojim neposrednim učešćem pomogne Operativnoj grupi divizija u njenom herojskom proboju iz okruženja u petoj neprijateljskoj ofanzivi, 5. krajiška divizija je svojim uspješnim dejstvom na važnom i za neprijatelja osjetljivom privrednom i komunikacijskom području olakšala dejstva Operativne grupe u istočnoj Bosni.

21) Prilikom bavljenja 5. divizije u rejonu Čemerno—Okruglica (14. i 15. jula) Nijemci su pojačali odbranu rudnika Breze sa glavinom 7. SS protivtenkovskog divizionu, očekujući naš napad na ovaj grad. Sedmi domobranski pješadijski puk uputili su maršem za Visoko. U njihovom dnevnom izvještaju od 16. jula, između ostalog, stoji da su četnici vodili borbu protiv komunista u rejonu 10 km ist. od Vareša (Zbornik IV/15, 198, 200 i 203).